

כמה מושבים יש לאלוהים בכנסת?

זמנים: רבעון להיסטוריה

מירי אלאב פלדון (עורכת), ניצן ליבוביץ' (עורך אורח). גיליון 103, מרץ: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 119, 58.50 שקלים

בעז נוימן

גיליון החדש של כתב העת "זמנים" מוקדש ברובו לאחר הגורמים ה"חמים" בפוליטיקה הפוליטית בעשור וחצי האחרונים: התאילוגיה הפוליטית. עורכת "זמנים" היא ההיסטוריונית מירי אלאב־פלדון ולעריכת הקובץ המיוחד על התאילוגיה הפוליטית הצטרפה ההיסטוריון ניצן ליבוביץ'. התאילוגיה הפוליטית היא תחום המקמק נתון לא־יספור פרשנויות, התלויות לא פעם במי־קומו הפוליטי והאינטלקטואלי של הפרשן, ויהיו של אדם כ"תאילוג פוליטי" או כמי שאוחז בעמדה אינטלקטואלית כזו יכול להיות מחמאה, אך גם להתפרש כנאפי.

מנסחה הבולט של התאילוגיה הפוליטית במאה ה-20 הוא ללא ספק המשפטן הגרמני קרל שמיט (1868-1985). שמיט היה משפטן שמרן, מבין קרה החריף של הדמוקרטיה הסוציאלי־ליברלית והיימארית ומי שהצטרף למפלגה הנאצית ותמך בה ללא סייג. שמיט כמו רבים אחרים (ולא תמיד טובים) הוא עוד רמזת ויימארית מרתקת, שוכנה לרגנסנס אקדמי עשודת שנים לאחר שכתבה את יצירותיה החשובות (ברומה לפילוסופים מרטין היידגר ולהבריל – ולטר בנימין).

מהי, אם כן, התאילוגיה הפוליטית? נהוג להשווה על "פריקט המורדרנה", על האתוסים והמוסדות שלו (בראשם המדינה והחוק), כפריקט חילוני המתבסס על סילוקה של התאילוגיה (האל והדת) מהעיר לם. התאילוגיה הפוליטית הניחה כי המורדרנה התיימרה לסלק את התאילוגיה בעוד שהיא אינה אלא גלגול נוסף שלה. פריקט המורדרנה, אם כן, אינו אלא פרק נוסף בתולדות התאילוגיה.

ברור האחרון רבים אכן מצביעים על חזרתה של הדת אל חיי העולם. בה קרמה לגיליון מצטט ניצן ליבוביץ' את ההיסטוריון מארק לילה, שכתב לפני כשנה כי "בעיות המערב ברובה מזכירות את הבעיות של המאה ה-16. אנו מוצאים את עצמנו לכודים שוב בעימותים לגבי תפישות התגלות, עקרונות טורדה וחובה אלוהית... תאילוגיה הפוליטית חזרה להיות נוכחת באורה מובתק וגלוי בחיים האינטלקטואליים במערב גם במאה ה-20". איש מרע המדינה ג'ון גריי מנסח את הטענה בצורה הברורה ביותר במאמרו "מיסה שחורה", המטב בגיליון: "הפוליטיקה המודרנית היא פרק בתולדות הדת". מי כמו הישראלים מכיר את הטיעונים הללו וחי אותם באופן יומיומי בפוליטיקה, במתחים החברתיים, בסכסוך הישראלי־פלשטיני ובאיום האיראני. אולם, ואם אנו באמת מוקיעים לתרבותה של התאילוגיה הפוליטית טית כדי להתבצר על שבתה של הדת לחיבה וככ, התאילוגיה הפוליטית מוכרכת ומתחכמת רבה יותר וליבוביץ' השכיל לבחור מאמרים מרתקים לגיליון זה של "זמנים", שמונעים בררר כלל מליפול לטענה הבנאלית: הואת ברבר שיטתה של הדת לפוליטיקה.

הגרסה החילונית של האל

אחד ממשפטי המפתח של התאילוגיה הפוליטית המודרנית נוסחה על ידי שמיט בספרו "תאילוגיה פוליטית" (1922): "דיבון הוא זה הקובע את היצוא מן הכלל". במשפט קצר ומבריק זה הצליח שמיט להפוך סדרי עולם לשיטתו, אין לזכות את הדיבנות, כפי שמקובל לחשוב, עם הסדר הקיים. הנפוך הוא: הדיבנות היא השחייתו של הסדר הקיים וביטולו של כל מה שמוסכם ונהוג. הדיבון אינו מבטא את הגרמה ומשמר אותה, אלא הוא דווקא בעל הזכות ובעל היכולת לחרוג מהגורמה. כוחו ומזותו של הדיבון יאה או מלך, ראש ממשלה, קבינט, פרלמנט, העם – אינו טמון בזכותו או ביכולתו לחוקק את החוק ולאמץ אותו, אלא בזכותו וביכולתו להשעות את החוק בשם "היצוא מן הכלל", בשם "מצב החירום". ההקשר הפוליטי שבו ניסח שמיט את הטענה הוא ברור – רפובליקת ויימאר והאתגרים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים שנפגשה עמדה. ב-1922 ביקש שמיט למעשה להצביע את צערי החירום שנקטה המדינה הגרמנית ואשר תנקוט בעתיד באמצעות ספיח החירום הידוע, מספר 48, כפי שנקבע בחוקה.

אך בה כעת הציע שמיט נקודת מבט חדשה ומרתקת על הפוליטיקה המודרנית. לשיטתו של שמיט, הפוליטיקה אינה מבוססת על גרמנות אלא על חריגה מגרמנות: לא על חוקים אלא על השחייתם בשם מצב חירום ופנייה אל צערי חירום. הפוליטיקה המודרנית היא חריגה תמידית אל מע"די לגבולות של עצמה. היא מתקיימת מעבר לאופק של החוק, במקומות חזוקים, מגורדים, קורדים ואפלים. מצבי החירום (שלעתים הם נהפכים לקבועים) נעזר לטפל בדיוק ב"גורמים" שלא ניתנים להכלה במסגרת הגורמטיות של החוק ושל סדר הדיבורים הקיים (פעילי טרור, לוחמי חר"פ, עובדים זרים, פליטים, יהודים בגרמניה הנאצית ועוד). האמצעי לכך:

השלכתם אל אתרים אקסטרטריטוריאליים (שטח צבאי סגור, הסגר, מחנה פליטים, מכלאות, מחנה ריכוז).

מה הקשר בין "מצב החירום" לתאילוגיה? מה בין הפליט ומתנה הריכוז לבין אלוהים? התאילוגיה הפוליטית מניחה כי "היצוא מן הכלל" ר"צ"ע די החירום" אינם אלא עקרונות של התערבות אלוהית. אחרת לא נוכל להסביר את מקור הזכות והיכולת לחרוג מהסדר הקיים. הדיבון המשהה את החוק והמכריז על מצב החירום אינו אלא הגרסה החילונית של האל המתערב בעולם בצורה בלתי מוסכרת (למשל, דרך הנס). ברומה להתער"בות האלוהית, הנסית, גם "מצב החירום" מפתיע, מופיע ללא כל התרעה, בשרירותיות, וכמובן בסתירות שאי אפשר להתנגד לה.

במאמרו "המוכנה התאילוגית", המופיע בגיליון, מוען חוקר הספרות גלילי שחר כי את העיקרון שריסח שמיט אנו יכולים לזהות כבר בהופעתו של "האל מן המכונה" (deus ex machine) בתיאטרון היווני. זהו הרגע שבו מתערב האל בעולם כדי לפתור קונפליקט טרגי שבני האדם אינם מסוגלים לפתור. שחר משווה את עיקרון ההתערבות האלוהית בתיאטרון היווני ואת "מצב החירום" השמיטאיני כפי שהופיע בתפישת ההיסטוריה של ולטר בנימין, ב"כפית החודה" אצל פרידו וכמכונת העונשין אצל קפקא. אם מוכנים לקבל את הנחת העבודה של התאילוגיה הפוליטית על מקורו האלוהי של הכוח השירותי המופעל במצבי חירום, אפשר להסביר בעזרתה מחדש תופעות רבות. למשל, את הכוח הברוטלי ובמידה רבה חסר הפשר והפשרות של המשטרים הטוטאליטריים. את האלימות – למשל, זו הסטליניסטית או ההיטלראית – אין לנסות להסביר מתוך איוה רציונל (או אירציונליות) אלא כהופעה של אלימות טורדה, אלוהית, החודרת מכל פשר והפילוסוף תיאודור אדרנד כתב שמאו אושוויץ, לפחד מהמות משמע לפחד מברר גרוע מהמות).

בהקדמה לגיליון נכתב כי "אנו מוצאים את עצמנו לכודים שוב בעימותים לגבי תפישות התגלות, עקרונות טורדה וחובה אלוהית... התאילוגיה הפוליטית חזרה להיות נוכחת באורה מובתק וגלוי בחיים האינטלקטואליים במערב גם במאה ה-20"

ואולם, התאילוגיה הפוליטית יכולה להסביר גם את הלגיטימיות והיכולת של פוליטיקות ליברליות לחלושין להתערב בחיי האדם עד איני סוף. ניצן ליבוביץ' מנסח נקודה זו היטב בתיאורו את המשטר התאילוגי"פוליטי ככזה החודר לרקמות הפרטיות ביותר של האדם, ומנהה אותו כיצד עליו לחוליד ילדים, להתעלם, להחלסם ולבסוף גם למות". מי שאינו חילוני, יכול היה לומר שהתערבות האינסופית הזאת בחייו היא למעשה התערבות אלוהית. וכפי שטען הפילוסוף קרל לויט, כפי שמ" צטט אותו ליבוביץ', "מה שחשוב הוא שבסופו של רבר אין שום ערובאה עליונה לערעורים על ההכרעה (הפוליטית של הדיבון)". אין באמת בפני מי לערער כאשר באים לקחת ממך טביעות אצבע כשהוא מבקש להיכנס לארצות הברית; ואין באמת בפני מי לערער כאשר באים אליו הביתה ומציאים אותו ממנו במסגרת מעצר מנהלי.

זיכרונות מאסכולת פרנקפורט

שני המאמרים הפותחים את הקובץ – "הפוליטיציה של המיסטיקה: מייסטר אקדחש בהגות הגרמנית החדשה" מאת יוסף שוורץ ו"התאילוגיה הפוליטית של מדינת העברים הקדומה על פי שפינוזה" מאת יובל ג'ובני – מתרחקים מהתקופה המודרנית, אך ואת רק כדי לשווב אליה דרך השפעתן של פילוסופיות מוקדמות על הדין התאילוני הפוליטי המודרני. המאמר החותם את הקובץ, "מיסה שחורה", נכתב כאמור על ידי ג'ון גריי, המותח קו ישר פחות או יותר המתחיל בהגותו הפוליטית־תאילוגית של שמיט, עובר דרך תלמידיו האמריקאים ומסתיים בשמרנות החדשה ובג'וד' בוש הבן, התאילוג הפוליטי הבולט של ראשיתה המאה ה-21. את הקובץ חותמת ביקורת טלוויזיה מאת אורי אילמן הקראת את סדרת הטל־ווידה "אברים" במקרה מבחן לסיטואציה של "מצב חירום".

כל אלה חוברים לדין מעורר מחשבה, שמספק הגיליון החדש של "זמ"נים", שהוא לדעתי אחד האינטלקטואליים המעניינים ביותר שראו אור מאז נוסד כתב העת. קשה להימנע מהשוואתו לגיליון מוקדם יותר של "זמ"נים" – גיליון 44 מאביב 1993, שנהפך לקלאסיקה בקרב קוראיו הנאמנים של כתב העת. אותו גיליון, בעריכת עדית זרטל, עסק בורם הגותי קרוב אך אחר, גרמני גם הוא – זה של אסכולת פרנקפורט. ואם הגיליון מ-1993 זעק ביקורת חברתית וקרא לשינוי, ודי הגיליון הנוכחי הרבה יותר פסימי

וקודר. כתבי הגיליון הוא העמידו את האדם בתוך החברה והטילו עליו את המשימה לשנותה ולעשותה לטובה ולצודקת יותר. 15 שנה לאחר מכן, בגיליון הנוכחי, עומד האדם אל מול כוחנות אנונימית ובעימות גלוי עם אלוהיו. מעניין לקרוא את שני הגיליונות הללו במקביל, ובעיקר את דב ריהם של אנשי הרוח הישראלים שכתבו בכתב העת או ועכשיו לא רק כי אלה שני גיליונות מעולים, אלא גם כדי לראות כיצד השתנינו.

ספרו של ה"ר בעז נוימן "חשוקת החלוצים" יראה אור בקיבוץ בהוצאת עם עובד